

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
МАГЕРИ Сергія Ігоровича
«КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Кандидатська дисертація Сергія Ігоровича Магери присвячена важливій та актуальній соціально-філософській проблемі, а саме – обґрунтуванню консолідаційної функції культури. При цьому в кожний період української історії ця актуальність набуває власних характеристик. Сьогодні, на третій рік російсько-української війни, коли Україна втратила понад 20% своєї міжнародно визнаної та конституційно зафіксованої території і майже таку ж частку населення, коли за гасло «Слава Україні!» можна миттєво отримати кулю від ворога, коли мова виступає надійним засобом ідентифікації за принципом «свій-чужий» актуальність дослідження культури як чинника консолідації української нації щодня підтверджується новими аргументами. В умовах війни наше суспільство стало більш однорідним і навіть монолітним перед очевидними загрозами та ризиками. Українськість перетворилась на долю (конвікцію) з гранично-екзистенційним вибором на користь гідності та гуманістичних цінностей. Діячи культури щодня виборюють право на існування України в загальноцивілізаційному культурному просторі. Художники і поети, письменники і танцюристи, композитори та естрадні виконавці – кожен на своєму місці, своїми засобами декларує: «попри всі прагнення ворогів українська культура існувала і буде існувати, так само, як Україна в цілому».

Після отримання в 1991 році власної державності українці пройшли непростий шлях націотворчих процесів, але довели свою історичну спроможність. Ті, хто сподівався захопити Київ за три дні, був вимушений визнати стійкість та консолідованість української нації, її здатність до опору. Не в останню чергу це стало результатом плідного тридцятирічного розвитку культури, дбайливого ставлення до національної культурної спадщини, свободи творчості митця в демократичному суспільстві.

Дисертант формулює *мету* свого дослідження як «осмисленні культури як чинника суспільної консолідації в період соціальних трансформацій» (с.15). Оскільки хронологічні межі періоду соціальних трансформацій не уточнюються, ми будемо виходити з того, що цей процес наразі не завершився та продовжується в наші дні.

Автор чітко визначив *об'єкт і предмет* свого дослідження, конкретизуючи тим самим його мету. Якщо об'єктом дослідження є «феномен культури та її консолідуєчий потенціал», то під предметом розуміються «соціально-філософські виміри культури як чинника консолідації українського суспільства в умовах трансформацій» (с.16).

Задля досягнення вказаної мети дослідження дисертант розробляє перелік з шості *завдань*: надати сутнісне й функціональне визначення суспільній консолідації; визначити завдання культури в системі чинників суспільної консолідації; охарактеризувати особливості реалізації консолідуєчого потенціалу культури; розкрити роль національної ідеї в культурі як провідної основи її консолідуєчих можливостей; обґрунтувати основні напрями модернізації сучасної української культури; осмислити й актуалізувати європейський вектор розвитку української культури в умовах сучасних суспільних трансформацій.

Забігаючи вперед, слід констатувати, що всі названі завдання реалізовані в тексті дисертаційної роботи. Це дозволило С.І. Магері визначити ті положення і результати свого дослідження, що містять *елементи новизни*. Відповідно до вимог автор зазначає те, що було зроблено ним «вперше», «уточнено» та «набуло

подальшого розвитку» (в тексті – «удосконалено»). Так, зокрема, в роботі «вперше» здійснено спробу комплексного аналізу наукового доробку вітчизняних та зарубіжних науковців з означеної проблематики, виявлення превалюючих тенденцій та окремих закономірностей розвитку філософських знань щодо феномену культури як провідного чинника суспільної консолідації та особливостей його прояву в українському суспільстві в період соціальних трансформацій; показана реальність консолідуючих можливостей культури, яка актуалізує соціальні відносини, об'єднує спільними духовними практиками та значущим культурно-історичним досвідом різноманітні етнонаціональні спільноти й соціальні страти; на основі методології метаантропологічного потенціалізму доведено доцільність актуалізації концепту «консолідуючий потенціал культури», який визначає можливості культури єднати суспільство на основі її людинотворчої природи; показано, що реалізація консолідуючого потенціалу культури є засобом самозбереження народу, підґрунтям формування національної ідентичності. Це стає основою суб'єктності країни, що є особливо актуальним в період соціальних трансформацій; визначено, що єдність традицій та інновацій є одним з головних факторів системних змін у сучасній культурі та способом посилення консолідуючого потенціалу української культури. Лише у процесі взаємопроникнення інноваційного й традиційного можливий розвиток культури й забезпечення її консолідуючих можливостей (с.17-18).

З огляду на фундаментальну ґрунтовність дисертаційного тексту цитатами з публікацій провідних українських вчених, деякі з наведених тез варто було б перенести в рубрику «уточнено» і тим самим знизити рівень претензій автора на «піонерськість» відповідних ідей.

Такі положення новизни, як от теза «реалізація консолідуючого потенціалу культури є засобом самозбереження народу, підґрунтям формування національної ідентичності. Це стає основою суб'єктності країни...» викликає запитання – а чи дійсно саме «країна», а не держава є насієм суб'єктності. Чи, наприклад, інший пункт: «основним вектором сучасної Національної ідеї України є орієнтація на побудову соціальної, демократичної, правової держави,

що забезпечує вільну й успішну самореалізацію людини». А чи не побудована вже та держава Україна, в Конституції якої перелічені риси «соціальна, демократична, правова»? В цьому контексті набагато далі пішли автори грантового проекту «Трансформація української національної ідеї» на чолі з О. Донієм, який виокремив чотири етапи – романтичний, захисний, наступальний та конкурентний – розвитку національної ідеї України.

Адекватність отриманих в дисертації висновків забезпечується коректним використанням філософської методології та узгодженістю з опублікованими в науковій літературі результатами.

Методологічною основою дисертаційного дослідження С.І. Магери, як зазначається у Вступі, є системний, компаративістський і комплексний підходи, на основі яких досліджено і узагальнено змістовні риси культури, а також проаналізовано зв'язки поняття «культура» з такими концептами як «суспільна консолідація», «консолідуючий потенціал», «суспільна єдність». Застосування названих підходів дозволило дисертанту виявити вплив культурних факторів на процес консолідації українського суспільства. Автор ретельно зупиняється на визначеннях основних концептів свого дослідження: «культура», «суспільна консолідація», «консолідуючий потенціал культури», «традиція», «новація», «ментальність», «національна ідея», «інтеграція», «конфронтація», «соціальна єдність», «соціальне партнерство», «солідаризація» тощо.

На позитивну оцінку заслуговує чітке визначення того, де саме і задля чого був використаний дисертантом той чи інший метод. Зокрема, методи антропологічної редукції та антропологічної інтерпретації дозволили виявити і обґрунтувати людинотворчу природу консолідуючої сутності культури. Герменевтичний метод було застосовано з метою забезпечення інтерпретаційної виразності й аргументації щодо критеріїв консолідуючих можливостей культури. Структурно-функціональний метод забезпечив аналіз структурних компонентів культури. Метод історичного аналізу застосовано автором для інтерпретації сутності культури в період СРСР. Синергетична методологія сприяла виявленню концептуальних засад формування культури як системної цілісності, що сприяє

консолідації українського суспільства в період соціальних трансформацій. Методологічні стратегії метаантропології й метаантропологічного потенціалізму дозволили досягнути консолідуючий потенціал культури в контексті цивілізаційної суб'єктності України, осмислити відмінність консолідації й солідаризації (с. 16-17).

Оцінюючи *джерельну базу* дисертації, а вона нараховує 186 джерел, у тому числі англійською мовою, не повторюючи наведеного автором у Вступі огляду, вкажемо на її відносну повноту.

Дисертаційне дослідження «Культура як чинник консолідації українського суспільства в період соціальних трансформацій» має низку цікавих з точки зору вітчизняної соціальної філософії моментів, на яких варто зупинитися окремо.

Узагальнюючи результати теоретичних пошуків автор зазначає у Висновках, що центральний концепт дослідження «консолідація» позначає «об'єднання, згуртованість, спільність окремих осіб, груп, організацій, спільнот заради реальної або уявної мети, проти реальної або уявної загрози, їхню інтеграцію в єдиний цілісний організм» (с.155). Суспільна консолідація передбачає єднання соціуму на основі спільних цінностей і спільної мети. Ці ж функції виконує і національна ідея. Результатом суспільної консолідації є соціальна єдність, антиподом – конфронтація, засобами – соціальне партнерство, за певних умов – солідаризація.

Не можна не погодитись з наведеною в дисертації характеристикою української культури як поліфонічної, відкритої, толерантної, багатоманітної, людиноцентричної, що у підсумку забезпечує її консолідаційний потенціал. При цьому йдеться про утвердження культури як консолідованої для усіх людей спільної сукупності цінностей, принципів і культурних практик, що відрізняють народи, але при цьому єднають людство. Усвідомлення й актуалізація спільних цінностей та спільної мети українського суспільства, винайдення спільних смислів та символів, що матимуть фундаментальне значення, можливе лише в результаті світоглядного діалогу за участі еліт та інтелектуалів.

На думка дисертанта, суспільна консолідація українського суспільства відбувається у трьох вимірах: політичному, соціально-економічному та духовно-культурному. Перший, політичний вимір консолідації передбачає оптимальність державного устрою як баланс між централізацією та децентралізацією, забезпечення суспільної справедливості в усіх її проявах, реальна забезпеченість прав національних та інших меншин, демократичні взаємини між владою і суспільством. Другий, соціально-економічний чинник консолідації передбачає розвиток цілісного національного ринку, горизонтальної міжрегіональної мобільності населення, забезпечення економічної ефективності, соціальне та територіальне згуртування, зміцнення середнього класу. Третій, духовно-культурний аспект суспільної консолідації передбачає спільні зусилля влади та гуманітарної інтелігенції, спрямовані на формування спільних цінностей, що об'єднують суспільство (с.156).

Сильною складовою дисертації є третій розділ «Особливості реалізації консолідуючого потенціалу культури в українському трансформаційному суспільстві», де аналізується процес ідеологізації культури в радянський період та відродження української національної культури після розпаду СРСР. Як зазначає С.І. Магера, «ідеологічний тиск на культуру за радянських часів призводив до поступового знищення української мови з науки та освіти, знищення цінностей, норм, правил поведінки, способу буття українців. У підсумку такі дії призводили до деконсолідації українського народу». Дійсно, радянська влада продовжувала, по-суті, колоніальну політику Російської імперії, коли найкращі досягнення української культури розчинялися в культурі загальносоюзній, імперській, тому не зовсім коректним є твердження дисертанта про «ідеологізацію культури в колишньому СРСР як основу її анти-консолідуючої сутності» (с.86). Радянська ідеологія за своєю суттю була консолідуючою, з тією тільки різницею, що з різних національних культур консолідувалася «нова історична спільнота – радянський народ».

Дослідження основ відродження культури України та її розвитку за часів існування незалежної держави дозволили дисертанту констатувати, що

вітчизняна культура має стійкий ціннісний підойм у вигляді кордоцентризму, антеїзму, індивідуалізму, романтизму, поліфонічності світобачення, що відповідало глибинним ментальним шарам суспільної психології. Українська культура сьогодення розвиваючись своїм власним шляхом, але не є вільною від уніфікованих стандартів глобалізованої культури.

Автор наполягає, що сутнісні риси національної культури визначають її «межовість» – знаходження на перетині культурно-цивілізаційних світів. Дійсно, на «фронтирний», прикордонний характер української ментальності вказують чимало дослідників, але при цьому важливо надавати оцінку такому стану. «Україна на межі» – це про співіснування на одній території різних ціннісних традицій, культурних впливів, діалогічність і поліфонію смислів, що аж ніяк не сприяє консолідованості та цілісності українського суспільства.

Практичне значення дослідження полягає, насамперед, в тому, що отримані результати можуть стати підґрунтям для практичної розробки законодавчих положень в гуманітарній сфері, впровадження культурних проєктів і практик, методології забезпечення консолідуючого потенціалу української культури. Матеріали дисертації С.І. Магери можуть бути використані в розробці програм навчальних курсів з соціальної філософії, філософії політики, культурології, а також у подальших наукових розвідках щодо змісту та напрямів модернізації української культури.

Позитивно оцінюючи в цілому проаналізований рукопис дисертаційного дослідження, хочу, разом з тим, висловити декілька зауважень та побажань.

Перше з них стосується структури самої роботи. Відсутність в чотирьох розділах підрозділів не є порушенням формальних вимог, що висуваються до кандидатських дисертацій, але насправді призводить до певних ускладнень. Зазвичай одне із завдань реалізується в одному підрозділі, і тоді архітектоніка дисертації набуває чіткого вигляду, при якому кількість пунктів плану відповідає кількості завдань, кількості висновків і навіть пунктів новизни. План дисертації нагадує скелет, в якому окрім хребта є ще купа дрібних кісток, скріплених м'язами, судинами та іншими органами. У даному випадку залишився один

хребет, і шість дослідницьких завдань розпорошені по чотирьом розділам з 15 пунктами прикінцевих висновків та 10 пунктами новизни.

Але і це було б не так страшно, як змістовний вінегрет з різноманітних сюжетів, що несподівано з'являються в тексті і так само зникають без будь-яких наслідків. Так, наприклад, у першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження культури як чинника суспільної консолідації», де очікуєш від автора ступінь розробленості проблеми, дефініцій основних понять дослідження, розгорнутий опис методології, йдеться про «гібридну війну, яку веде проти України Російська Федерація, наявність п'ятої колони <, що> підірвали (або ж значно знизили) духовну консолідацію українського суспільства» (с.23). Про «історичну розбалансованість української людності», що «в усі часи поставала як фактор, який стримує державотворчі процеси» (с.30). Про те, що «українські землі протягом століть відігравали роль певного політико-географічного прикордоння, своєрідної «поверхні вирівнювання», на якій стикалися й перепліталися інтереси Росії, Польщі, Австро-Угорщини... Історична доля українських земель склалася таким чином, що після розпаду Київської Русі жодна з них не жила самостійним державним життям» (с.30). «Лише після Другої світової війни, коли Західну Україну було приєднано до складу Української РСР – вперше в історії український народ об'єднався в межах державної структури» (с.31). (У дужках зазначу, що Західну Україну було приєднано до УРСР не після Другої світової війни, а на її початку – у 1939 році, коли союзні гітлерівська Німеччина та сталінський СРСР поділили Польщу. І це, якщо не згадувати про Акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року, який мав велике історичне значення для реального об'єднання українських земель у єдиній соборній державі. До речі, автор взагалі не згадує про ті форми української державності, що пов'язані з національно-визвольними змаганнями 1917-1921 років).

Описуючи теоретико-методологічні засади дослідження культури як чинника суспільної консолідації дисертант наводить дані соціологічного дослідження Центру О. Разумкова 2006 (!) року, згідно з якими «33,4% висловилися за «істотне підвищення добробуту всіх громадян України» як

«чинник, що найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту». Словом, ані про методи, ані про методологію у першому розділі не йдеться.

Все це з'являється лише у другому розділі «Консолідуючий потенціал культури як вияв її людинотворчої природи». Саме тут згадується «методологія метаантропологічного потенціалізму – методологічна стратегія, яку на основі метаантропології розробили С. Пирожков і Н. Хамітов» (с.55), розкриваються загальна природа та функції культури в інтерпретації В.П. Іванова, М.В. Межуєва, В.Г. Табачковського (с.56-57), і на цьому тлі – консолідуєча функція культури, як вона подається в працях Е. Вейсбанда, К. Томаса, С. Пролєєва, А. Наумова, М. Росса, А. Овчарова, М. Труша, І. Біленької та ін. Тобто описуються теоретико-методологічні засади дослідження. Як мінімум, автору потрібно було б поміняти перший і другий розділ місцями.

Вказана невідповідність назви і змісту розділів не є випадковою, вона є результатом неузгодженості дослідницьких завдань та заявленої в плані (змісті) структури дисертації.

По-друге, відчувається, що робота писалася декілька років тому, оскільки з аналізу чинників консолідації українського суспільства випадає повномасштабна війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року неспровокованим вторгненням російської армії в Україну. В дисертації згадується «гібридна війна», «Мінські угоди», «Донецький сепаратизм», «бойові дії на Сході», але жодного слова про Маріуполь, Херсон, Бахмут, Бучу, Ірпінь, Авдіївка; про культурне життя України за два останні роки, яке відчутно сприяло консолідації українського суспільства. Натомість ми читаємо про необхідність децентралізації, розбудови громадянського суспільства, євроінтеграційні орієнтації після Майдану, угамування апетитів владного класу тощо. Всі ці проблеми, попри їх важливість, втратили свою актуальність на момент подачі дисертації до захисту.

По-третє, підкреслюючи культуротворчу роль української інтелігенції, С.І. Магера зупиняється на внеску діячів періоду Перебудови і чомусь

дистанціюється від аналізу досягнень митців на сучасному етапі історичного розвитку. Тим не менш, дисертація набагато б виграла, якщо б автор згадав про такі хрестоматійні праці сучасних українських письменників як «Танго смерті» Юрія Винничука, «Інтернат» Сергія Жадана, «Слуга з Добромилія» Галини Пагутяк, «Московіада» Юрія Андруховича, «Солодка Даруся» Марії Матіос, «Століття Якова» Володимира Лиса, «Чорний ворон» Василя Шкляра. Консолідації українського суспільства значно сприяли естрадні виконавці Святослав Вакарчук, Тарас Тополя, Андрій Хливнюк (Бумбокс), Стас Корольов; художники Алекс Висоцький, Сергій Майдуков, Олександр Грехов, Нікіта Тітов. Згуртуванню українців сприяють документальні стрічки «Довга доба» Алана Бадоева, оscarоносні «Двадцять днів в Маріуполі» режисера Мстислава Чернова. Перелік можна продовжувати далі, але такий емпіричний аналіз стану сучасної української культури в дисертації відсутній.

Втім, пам'ятаючи про вимоги до опонента «критикувати лише те, що в роботі є, а не те, чого там немає», висловлюю це зауваження як побажання для подальшої роботи аспіранта. Висловлені недоліки не перекреслюють досягнень дисертації, а є більше предметом для обговорення та дискусії.

Основні положення та висновки дисертації пройшли достатню апробацію. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, оприлюднені в 5 статтях, у тому числі 4 надруковані у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз, а також доповідалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях в 2019-2021 роках.

З урахуванням викладеного вище, можна зробити висновок, що рецензована дисертація є завершеною самостійною працею, в якій вирішується важливе наукове завдання, а саме – обґрунтування ролі культури як чинника суспільної консолідації в період соціальних трансформацій. Винесені на захист положення містять елементи новизни, а висновки є аргументованими.

За своїм теоретичним рівнем, авторською позицією у постановці й вирішенні дослідницьких проблем та практичним значенням дисертація «Культура як чинник консолідації українського суспільства в період соціальних трансформацій» відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, а її автор – Сергій Ігорович Магера – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор,

в.о. директора науково-дослідного інституту українознавства

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

Роман ДОДОНОВ

ПІАПС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕННЯ СЕКРЕТАР НДІ
КАРАУЛЬНА Н.В.
06.05 2022

